

КОНКУРЕНЦІЯ ТА КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА ПІД ВПЛИВОМ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ

Пожуєв О.В. (м.Запоріжжя)

В роботі розглянуто сутність категорії «конкуренція» та досліджене державне регулювання щодо захисту економічної конкуренції.

Ключові слова: конкуренція, конкурентна політика, монопольний стан, економічна конкуренція, інституційне регулювання.

Вступ

Термін "конкуренція" походить від пізньолатинського *concurrentia* - "збігаючий", "стикаюся", і позначає суперництво між учасниками ринкового господарства за кращі умови виробництва, купівлі і продажу товарів [4, с. 13].

Конкуренція - економічне змагання виробників однакових видів продукції на ринку за залученням більшої кількості покупців та одержування максимального доходу в короткостроковому або довгостроковому періодах. Основа конкурентних відносин - свобода вибору - реалізується у формі прагнення кожного одержувати для себе особисто грошовий дохід. Конкуренція означає наявність на ринку великої кількості незалежно діючих продавців і покупців. Широке розсіювання економічної влади, що становить основу конкуренції, регулює використання цієї влади й обмежує можливості зловживання нею. Чиста конкуренція виникає, коли численні продавці займаються продажем однорідного продукту, й на ринку немає продуктової диференціації. Здійснена конкуренція - це чиста конкуренція та мобільність ресурсів усередині ринку й відсутність бар'єрів на вхід і вихід учасників. Ефективна конкуренція - покупці й продавці оперують незалежно у вільній конкурентній системі. У процесі конкурентної боротьби учасники переслідують однакові цілі -максимізація прибутку за рахунок завоювання переваг споживачів. Однак способи й шляхи досягнення цієї загальної мети різні. Тому в конкурентній боротьбі перемагає той, хто раніше від інших досяг певних конкурентних переваг і захопив стійкий сегмент ринку. Але завоювання переваг - це тільки початок, набагато складніше втриматися на ринку, зберігаючи свої первісні позиції [1, с. 12-13]. Теорія конкуренції була узагальнена Адамом Смітом у праці "Дослідження про природу й причини багатства народів" (1776 р.). Новизна теорії конкуренції А.Сміта полягає в тому, що він уперше: 1) сформулював поняття конкуренції як суперництва, що підвищує ціни (при скороченні пропозиції) і знижує ціни (при надлишку пропозиції); 2) сформулював головний принцип конкуренції - принцип "невидимої руки", відповідно до якого "смикаючи" за ниточки маріонеток - підприємців, "рука" змушує їх діяти відповідно до якого-небудь "ідеального" плану розвитку економіки, безжалісно витіснити фірми, зайняті виробництвом непотрібної ринку продукції; 3) відпрацював теоретично дуже тонкий і гнучкий механізм конкуренції, що об'єктивно врівноважує галузеву норму прибутку, приводить до оптимального розподілу ресурсів між галузями. Тонкість механізму конкуренції полягає в тому, що при скороченні попиту на товар найбільші труднощі випробовують фірми, що випускають неякісну або занадто

дорогу продукцію. Гнучкість механізму конкуренції проявляється в його миттєвій реакції на будь-які зміни обстановки в зовнішньому середовищі. Швидко адаптуються до середовища мобільні фірми; 4) визначив основні умови ефективної конкуренції, що включають наявність великої кількості продавців і покупців, що вичерпує інформацію, мобільність використовуваних ресурсів, неможливість кожного продавця впливати на зміну ринкової ціни товару (при збереженні його якості або якості сервісу); 5) розробив модель посилення й розвитку конкуренції, довів, що в умовах ринкових відносин можливо максимальне незадоволення потреб споживачів і найкраще використання ресурсів у масштабі суспільства в цілому [5, с.13-14].

Певний внесок у розвиток теорії конкуренції Адама Сміта зробили Д.Рікардо, Д.С.Міль, Дж.Робінсон, Дж.Кейнс, Й.Шумпетер, П.Хейне, Ф.А.Хайек, Ф.Найт, К.Р.Макконелл, С.Л.Брю, М.Портер, Г.Л.Азоев, Р.А.Фатхутдінов, Л.С.Шевченко, С.К.Ревчук, І.З.Должанський, Т.О.Загорна, Д.Ю.Юданов та інші вчені. Щоб глибше зрозуміти сутність конкуренції, проаналізуємо її визначення, сформульовані деякими авторами. "Конкуренція є прагнення якнайкраще задовольнити критерії доступу до рідких благ", - вважає сучасний американський економіст П.Хайне. Ф.Найт визначає конкуренцію як ситуацію, в якій конкуруючих одиниць багато й вони незалежні. К.Р.Макконелл і С.Л.Брю вважають, що конкуренція - це наявність на ринку великої кількості незалежних покупців і продавців, можливість для покупців і продавців вільно виходити на ринок і залишати його. Й.Шумпетер визначає конкуренцію як суперництво старого з новим, з інноваціями. Нобелівський лауреат з економіки 1974 р., австрійський учений Фрідріх А. фон Хайек відзначає, що конкуренція - процес, за допомогою якого люди одержують і передають знання. На його думку, на ринку тільки завдяки конкуренції приховане стає явним. Конкуренція веде до кращого використання здатностей і знань. Більша частина досягнутих людських благ отримана саме шляхом змагання, конкуренції. Прихильники традицій не повинні нав'язувати іншим свою ворожість до нововведень. Збиток терплять консерватори, що роблять опір новому. Конкуренція підсилює ефективність, змінює звички, закликає до більшої уважності, що зовсім даремно в безконкурентних умовах [1, с. 14-15]. М.Портер у книзі "Міжнародна конкуренція" відзначає, що конкуренція - динамічний процес, що розвивається, безупинно мінливий ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси й нові ринкові сегменти [12]. Г.Л.Азоев під конкуренцією розуміє суперництво на якому-небудь поприщі між окремими юридичними або фізичними особами (конкурентами), зацікавленими в досягненні однієї й тієї ж мети [13]. В "Сучасному економічному словнику" конкуренція визначається як змагання між виробником (продавцем) товарів, а в загальному випадку - між будь-якими економічними, ринковими суб'єктами; боротьба за ринки збуту товарів з метою отримання більш високих доходів, прибутків, інших вигід [2, с.156]. А.Ю.Юданов стверджує, що ринкова конкуренція - боротьба фірм за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, що ведеться ними на недоступних сегментах ринку. Разом з тим, А.Ю.Юданов вважає, що дотепер у світі відсутнє єдине поняття "конкуренція".

Учені дотримуються однієї із трьох трактувань конкуренції: поведінкової, структурної, функціональної. Поведінкове трактування конкуренції - боротьба за гроші покупця шляхом задоволення його потреб. Структурне трактування конкуренції - аналіз структури ринку для визначення міри свободи продавця й покупця на ринку (форми ринку) і способу виходу з нього. Функціональне трактування конкуренції - суперництво старого з новим, з інноваціями, коли приховане стає явним. Проаналізувавши різні трактування конкуренції можна прийти до висновку, що поняття "конкуренції" у більшості авторів характеризується тільки одним з безлічі аспектів конкуренції, визначені самими авторами, кожний у своїй галузі дослідження. Тому вони не повною мірою відповідають вимогам системності й комплексності. У кожного автора свій підхід до формулювання поняття: один під конкуренцією розуміє суперництво фірм, тобто юридичних осіб, інші - суперництво фізичних осіб, треті - наявність на ринку достатньої кількості продавців і покупців, четверті - ситуацію, п'яті - прагнення, шості - процес і т.п.

Наведені поняття не охоплюють конкуренцію серед будь-яких соціальних, виробничих і біологічних систем. Поняття не відображають конкуренцію як єдність статистики й динаміки суперництва, виживання систем у заздалегідь заданих або невизначених умовах. Та ці поняття не пов'язані з законодавством, яке регулює конкурентні стосунки на території кожної окремої держави. Проаналізувавши та згрупувавши наведені вище поняття пропоную своє визначення: конкуренція - це процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних та суб'єктивних потреб, для досягнення більшого зиску, усіма можливими методами, у рамках діючого законодавства. У промислово розвинутих країнах ефективність механізму конкуренції визначається дією "невидимої руки" А.Сміта. Україна в силу об'єктивних причин у цьому плані залишається некерованою. Державна політика у сфері конкуренції, має свою специфіку, зумовлену історичним розвитком конкурентних відносин в Україні. З початком ринкових реформ у незалежній Україні сформувались основи здійснення антимонопольної політики. Правовою основою для реалізації конкурентної політики в Україні є законодавство про захист економічної конкуренції, яке ґрунтується на нормах, визначених Конституцією України, і складається із законів України "Про захист економічної конкуренції" (2001 р.), "Про Антимонопольний комітет України" (1993 р.), "Про захист від недобросовісної конкуренції" (1996 р.), нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до цих законів. Так окреслено правове поле регулювання конкуренції в Україні.

Конкурентне законодавство в Україні є складним.

За оцінками провідних експертів, у концептуальному плані воно наближається до європейської моделі з окремими рисами американської моделі конкурентного права. У багатьох країнах конкурентне законодавство застосовується виключно до приватних суб'єктів господарювання, у країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою, зокрема й в Україні, — і до

державних органів. Основними правовими принципами конкурентного законодавства є законність, гласність та захист конкуренції на засадах рівності інтересів фізичних та юридичних осіб [3, с.221-223]. У Законі України «Про захист економічної конкуренції» визначено: економічна конкуренція (конкуренція) - змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку [7]. В практиці вітчизняного підприємництва, відповідно до Законів України "Про захист економічної конкуренції" і "Про Антимонопольний комітет України", використовується спеціальна "Методика визначення монопольного (домінуючого) положення суб'єктів господарювання на ринку" (затверджена розпорядженням Антимонопольного комітету України 5.03.2002 р. №49-р). Методика передбачає наступні етапи дії: 1. Встановлення об'єктів аналізу щодо визначення монопольного (домінуючого) становища, а саме суб'єкта господарювання (групи суб'єктів господарювання), конкретного товару (продукції, роботи, послуги), який випускається, постачається, продається, придбавається (споживається, використовується) цим (цими) суб'єктом (суб'єктами) господарювання. 2. Складання переліку товарів (робіт, послуг), щодо яких має визначитися монопольне (домінуюче) становище суб'єкта господарювання і які мають ознаки одного товару, товарної групи. 3. Складання переліку основних продавців (постачальників, виробників), покупців (споживачів) товарів (товарних груп). 4. Визначення товарних меж ринку. 5. Визначення територіальних (географічних) меж ринку. 6.

Встановлення проміжку часу, стосовно якого має визначитися становище суб'єктів господарювання на ринку - визначення часових меж ринку. 7. Визначення обсягів товару, який обертається на ринку. 8. Розрахунок часток суб'єктів господарювання на ринку. 9. Складання переліку продавців (постачальників, виробників), покупців (споживачів) товару (товарної групи) - потенційних конкурентів, покупців, які можуть продавати (постачати, виробляти), придбавати (споживати, використовувати) той самий або/та аналогічний товар (товарну групу) на ринку. 10. Визначення бар'єрів вступу на ринок та виходу з ринку для суб'єктів господарювання, які продають (постачають, виробляють), придбавають (споживають, використовують) або можуть продавати (постачати, виробляти), придбавати (споживати, використовувати) той самий або/та аналогічний товар (товарну групу) на ринку. 11. Встановлення монопольного (домінуючого) становища суб'єкта (суб'єктів) господарювання на ринку. Монопольним (домінуючим) положенням суб'єкта (суб'єктів) господарювання визнається положення, коли: 1) доля одного суб'єкта господарювання перевищує 35 %, якщо він не довів, що: має конкурента(ов) на ринку; випробовує значну конкуренцію унаслідок відсутності обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання відносно закупівлі сировини, матеріалів і збуту товарів, відсутності бар'єрів для вступу на ринок інших суб'єктів господарювання, відсутність пільг або інших

обставин; сукупна доля на ринку: трьох або двох суб'єктів господарювання, яким на ринку належать найбільші долі, перевищує 50 %; п'яти та чотирьох, яким належать самі великі долі, більше 70%, якщо вони не доказали, що між ними існує суттєва конкуренція; вони разом узяті мають конкурента(ов) на ринку і випробовують значну конкуренцію унаслідок відсутності обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання відносно закупівлі сировини, матеріалів і збуту товарів, відсутності бар'єрів для вступу на ринок інших суб'єктів господарювання, відсутності пільг або інших обставин; доля одного суб'єкта господарювання на ринку менше 35 %, якщо він не спростував аргументів органів Антимонопольного комітету України про те, що він не випробовує значної конкуренції, зокрема, унаслідок порівняно невеликого розміру долей ринку, що належать конкурентам; якщо два або більше суб'єктів господарювання не спростували аргументів органів Антимонопольного комітету України про те, що: між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція; вони разом узяті не мають жодного конкурента на ринку або не випробовують значну конкуренцію унаслідок відсутності обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання відносно закупівлі сировини, матеріалів і збуту товарів, відсутності бар'єрів для вступу на ринок інших суб'єктів господарювання, відсутності пільг або інших обставин [6]. В той же час практичне використання методики стикається з певними труднощами на кожному етапі її вживання. До цього, як вважають фахівці-практики, приводять: значна номенклатура товарів, робіт і послуг; специфіка кожного товару з точки зору його характеристик; особливості кожного товарного ринку; складна система взаємин між суб'єктами ринку на всіх стадіях просування товару до споживача, що виключає універсальність в підходах до визначення суб'єктів господарювання, які мають бути об'єктом дослідження; наявність в практично будь-якого товару однієї або декількох груп споживачів, які пред'являють однакові або різні споживчі вимоги до даного товару; наявність у кожного споживача власної групи взаємозамінних товарів з врахуванням технологічних і цінових вимог; складність визначення територіальних кордонів ринку із-за залежності товарного ринку від досконалості системи реалізації і просування товару від виробника до споживача; вплив на часові межі ринку сезонності виробництва і реалізації багатьох груп товарів; складнощі з визначенням ємкості ринку із-за значної долі "тіньового" сектора економіки [4, с.60-61]. Одним з основних нормативно-правових актів, які формують вітчизняне конкурентне законодавство, є Закон України "Про захист економічної конкуренції", який набув чинності 2 березня 2002 р. З прийняттям цього Закону зміщено акценти у сторону захисту конкурентних відносин у вітчизняній економіці.

Цей закон визначає правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, встановлює перелік дій, які є антиконкурентними, а також механізми контролю за концентрацією та розглядом заяв та справ про надання дозволу на узгоджені дії і концентрацію суб'єктів господарювання, вводить нові правові норми стосовно відповідальності за порушення законодавства про

захист економічної конкуренції [3, с.225]. Нормальному розвитку конкурентних відносин протистоять: антимонопольні узгоджені дії суб'єктів господарювання; зловживання монополієм (домінуючим) становищем; антиконкурентні дії органів влади. Узгодженими діями є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання. Узгодженими діями є також створення суб'єкта господарювання, об'єднання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, об'єднання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання, або вступ до такого об'єднання. Антиконкурентними узгодженими діями є узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції [21].

Узгоджені дії можуть бути дозволені відповідними органами Антимонопольного комітету України, якщо їх учасники доведуть, що ці дії сприяють: вдосконаленню виробництва, придбанню або реалізації товару; техніко-технологічному, економічному розвитку; розвитку малих або середніх підприємств; оптимізації експорту чи імпорту товарів; розробленню та застосуванню уніфікованих технічних умов або стандартів на товари; раціоналізації виробництва. Узгоджені дії, не можуть бути дозволені органами Антимонопольного комітету України, якщо конкуренція суттєво обмежується на всьому ринку чи в значній його частині. Кабінет Міністрів України може дозволити узгоджені дії, на які Антимонопольним комітетом України не було надано дозволу, якщо учасники узгоджених дій доведуть, що позитивний ефект для суспільних інтересів переважає негативні наслідки обмеження конкуренції. Зловживанням монополієм (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монополієне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку. Особливу небезпеку для розвитку конкурентних сил представляють антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю. До таких антиконкурентних дій відносять прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції.

З метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживання монополієм (домінуючим) становищем, обмеження конкуренції органи Антимонопольного комітету України здійснюють державний контроль за концентрацією суб'єктів господарювання [7]. Прийняття цього закону усунуло суттєві прогалини в правилах вітчизняної конкуренції, але існує низка проблем,

які необхідно вдосконалювати у чинному нормативно-правовому акті, зокрема: Неузгодженість окремих положень цього закону з нормативно-правовими актами господарського законодавства. Наприклад, закріплено низку термінів, які мають відмінне визначення, ніж інші законодавчі документи ("суб'єкт господарювання", "малий та середній підприємець"). Розмитість, загальність та нечіткість окремих положень цього закону. По-перше, загальними є положення щодо антиконкурентних узгоджених дій. По-друге, в законі часто трапляється слово "суттєво", яке важко оцінити, дати йому кількісну характеристику. По-третє, Кабінет Міністрів України (КМУ) має право дозволяти узгоджені дії, які заборонив Антимонопольний комітет України, якщо позитивний ефект від таких узгоджених дій переважає негативні наслідки обмеження конкуренції. Але незрозуміло, за якими критеріями визначатиметься позитивний ефект [4, с.225-226]. Правові засади становлення та розвитку чесних звичаїв ведення конкуренції при здійсненні підприємницької діяльності визначає Закон України "Про захист від недобросовісної конкуренції" від 07.06.1996 р. З прийняттям зазначеного закону правове регулювання захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції було відокремлено від вітчизняного антимонопольного законодавства. У Законі України "Про захист від недобросовісної конкуренції" під недобросовісною конкуренцією розуміється будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. В законі виділені наступні групи порушень, що стосуються недобросовісною конкуренції: неправомірне використання ділової репутації господарюючого суб'єкта (підприємця); створення перешкод господарюючим суб'єктам (підприємцям) у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції; неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці [8].

На території України найбільшого поширення набули порушення у вигляді неправомірного використання ділової репутації підприємця, найчастіше - неправомірне використання чужих позначень і упаковки товару, копіювання зовнішнього вигляду виробів іншого підприємця, а також порівняльна реклама.

Опасатися появи підробок, тобто копіювання чужого товару без вказівки імені дійсного виробника необхідно у випадку, якщо: 1) просування продукту на ринок супроводжується масованою рекламною кампанією і об'єми продажів постійно зростають; 2) відпускна і роздрібна ціна на продукцію істотно перевищують собівартість продукції, створюючи можливість здобуття додаткового прибутку; 3) продукт реалізується через надзвичайно розгалужену і багатоканальну збутову мережу або взагалі через неорганізовану торгівлю, тобто ринки; 4) фірма не робить жодних ефективних дій проти появи фальсифікаторів. Виявленням підробок і їх подальшою конфіскацією займаються правоохоронні органи і Управління по захисту прав споживачів. Але останнім часом боротися з фальсифікаторами стали і самі виробники продукції. Прийшло розуміння того, що масові вироби асоціюються у споживача з неспроможністю виробника, його нездатністю захистити свій

товар. Виробники використовують: 1) методи пасивного захисту продуктів, тобто ті, на які повинен звертати увагу сам покупець, набуваючи товару. Це - ексклюзивна тара (упаковка), ускладнені етикетки (на плівках, з використанням металографічного друку, спеціального вигляду скретч-елементів і т. п.), голографічні наклейки. Проте, як показує практика, жоден з методів пасивного захисту товару не є тривалим і надійним. 2) активні методи боротьби з підробками - перевірки представниками компаній-виробників і контролюючих органів продукції, що реалізовується в торгівельних крапках. Проявом недобросовісної в ділових стосунках є також створення перешкод господарюючим суб'єктам і досягнення неправомірних переваг в конкуренції, що забезпечується самими різними способами, наприклад, з допомогою: механізму "замовлених" перевірок господарської діяльності підприємств конкурента державними органами, сприяючих "виживанню" компанії з певного ринку: скупки акцій компанії-конкурента у її співробітників, використовуючи підкуп топ-менеджерів; підкупу посадових осіб; лобіювання ухвалення необхідних законів у власних економічних інтересах [4, с.69-75]. У господарському житті застосування Закон України "Про захист від недобросовісної конкуренції" натрапляє на певні труднощі, які необхідно врегулювати. Серед них: Низький рівень правової обізнаності підприємців у питаннях можливого застосування законодавства до недобросовісних дій конкурентів. Зміст окремих правопорушень та їх регулювання має загальний характер. Глава друга Закону має назву "Неправомірне використання ділової репутації господарюючого суб'єкта", а всі статті (стаття 4-7) цієї глави не мають нічого спільного з діловою репутацією. Загальна за змістом стаття "Порівняльна реклама", в якій не перераховано всі ті засоби, за допомогою яких українські підприємці вводять в оману споживачів: наприклад, про порівняння цін, які встановлюють суб'єкти господарювання. Вказано лише види і зміст відповідальності, але не визначено умов, за яких настає відповідальність за порушення законодавства про захист від недобросовісної конкуренції [3, 224-225]. Дієвість та ефективність функціонування конкурентного середовища залежить від належного державного контролю за сферою природних монополій. Держава повинна звести до мінімуму негативні економічні та соціальні наслідки діяльності суб'єктів природних монополій. Правові, економічні та організаційні засади державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій визначено Законом України "Про природні монополії", який було прийнято у квітні 2000 р. У нім наголошується, що природна монополія - це стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є ефективнішим за умови відсутності конкуренції унаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару по мірі збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), які виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у вжитку іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), чим попит на інші товари (послуги) [9].

У списку АМК - 15 природних монополій, пара сотень просто монополій.

Державу регулює діяльність суб'єктів природних монополій в таких сферах: транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами; транспортування природного і нафтового газу трубопроводами і його розподіл; транспортування інших речовин трубопровідним транспортом; передача і розподіл електричної енергії; користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами і іншими об'єктами інфраструктури, які забезпечують рух залізничного транспорту загального користування; управління повітряним рухом; зв'язок загального користування; централізоване водопостачання і водовідведення; централізовані постачання теплової енергії; спеціалізовані послуги транспортних терміналів, портів, аеропортів по переліку, визначуваному Кабінетом Міністрів України. Таке положення вітчизняні експерти пояснюють таким чином. По-перше, всі основні досягнення вітчизняної економіки в останні декілька років були отримані саме за рахунок монополізації інфраструктурної і виробничої сфери. Тому будь-які спроби в проведенні демонополізації несли в собі ризики уповільнення зростання. По-друге, монополії історично широко використовуються в невластивій для них функції вирішення соціальних проблем (наприклад, для боротьби з бідністю). По-третє, для уряду концентрація власності була однією з умов збереження підконтрольності не лише держсектора, але і всієї економіки. По-четверте, використання монополії як джерело перерозподілу доходів в комерційні сектори і створення на рівні регіональної і центральної влади механізмів лобіювання робили перспективу зростання конкурентоспроможності практично безнадійною.

Підірвати існування природної монополії може розширення ринку і збільшення ринкового попиту. Тоді буде потрібно додаткові підприємства з додатковими виробничими потужностями. А природна монополія переросте в конкурентний ринок. Галузь є природною монополією, якщо одна-єдина фірма забезпечує ринок яким-небудь товаром або послугою з меншими витратами, чим це зробили б два і більше конкурента. Така структура ринку вигідна споживачам і суспільству в цілому і повинна цілеспрямовано захищатися державою. В той же час це монополія, і завдання держави - не допустити зловживання нею своєю монополюю владою [10]. Законодавство у сфері природних монополій є антиподом антимонопольного законодавства. Метою останнього вважається створення умов для запуску ринкових механізмів і подальша підтримка їх природного розвитку. Метою ж регулювання діяльності природних монополій є створення ефективної мобільної системи державного регулювання природних монополій, при "якій їх суб'єкти зацікавлені діяти ефективно, не використовуючи переваг власного монополюю положення, а їх дія на ринкову ситуацію має виключно ринковий характер. Причому саме наявність природних монополій підкреслює необхідність конкуренції і переваги свободи підприємницької діяльності. Отже, будучи антиподом антимонопольного законодавства, право природних монополій є невід'ємною частиною конкурентного права. Зроблені перші спроби реструктуризації природних монополій -розділення їх на природно-монополюю і конкурентну

складові. Мається на увазі упроваджена за порадою західних консультантів (так звана "англійська") модель реорганізації електроенергетики. Примітно, що така модель може функціонувати в будь-якій галузі. На першому етапі відбувається виділення "мереж", або "природно-монопольних" об'єктів, до яких відносяться труби, дроти, рейки, телевізійні ретранслятори, злітно-посадочні смуги і тому подібне. Ці об'єкти потім об'єднуються під контролем відповідного державного (регіонального) органу або підприємства. А все інше працює на комерційних підставах. У деяких галузях, наприклад в газовій промисловості уряд не виключає поступової приватизації газотранспортних мереж. У інших, як в залізничному транспорті, держава не має наміру відмовлятися від того, чим володіє. Нарешті, для цих мереж і експлуатуючих організацій вводиться спеціальне регулювання, в першу чергу тарифне і ліцензійне. Паралельно з цим, по мірі реструктуризації діяльності природних монополій відбуватиметься поступова приватизація їх багаточисельних дочірніх підприємств. Поки ці плани є проявом "доброї волі" монополістів. Проте в умовах дефіциту інвестицій такий поворот реформи, на думку фахівців, може стати неминучою необхідністю [4, с.79-82]. На сучасному етапі існує значний розрив між задекларованими цілями і практично запровадженими нормами й методиками регулювання природних монополій. Так, задекларовані у цьому законі принципи гласності та відкритості процедур, адресності регулювання та його спрямованості на конкретний суб'єкт природних монополій не реалізовано. Передбачено створення національних комісій регулювання природних монополій, нині такий орган функціонує лише у нафтогазовому комплексі й електроенергетиці - Національна комісія регулювання електроенергетики України. У сферах зв'язку і транспорті таких комісій ще нема. Невирішеною проблемою є визначення незалежних регулюючих органів природних монополій у житлово-комунальному господарстві. Відсутній механізм контролю, а також відповідальності суб'єктів природних монополій за дотримання існуючої нормативно-правової бази.

Найефективнішим варіантом регулювання природних монополій є - введення в дію механізму регулювання, який ґрунтується на встановленні цінових обмежень та налагодженні контролю за витратами. Запропонований механізм дозволить уникнути безпідставного завищення тарифів на продукцію суб'єктів природних монополій; зловживання монопольним становищем; отримання надприбутків та сприятиме розвитку конкуренції. Вплив на розвиток вітчизняного конкурентного законодавства матиме розробка та прийняття Конкурентного процесуального кодексу України, створення якого передбачено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2002 р. "Про схвалення Концепції Конкурентного процесуального кодексу України". Інституційне регулювання конкуренції передбачає функціонування міжнародних організацій, органів державної влади, неурядових об'єднань підприємців конкретних видів економічної діяльності в Україні. Пріоритетну роль в інституційній структурі відіграють такі міжнародні організації: Світова організація торгівлі (у 1996 р. на рівні міністрів було створено Робочу групу з питань конкуренції і міжнародної торгівлі), Світова організація інтелектуальної

власності (розробила заходи захисту від несумлінної конкуренції), Організація економічного співробітництва та розвитку (запропонувала систему основних принципів і процедур конкурентного права). Основою співробітництва у сфері конкурентної політики між країнами СНД є Договір про проведення узгодженої антимонопольної політики держав - учасниць СНД, ратифікований Верховною Радою України 16 січня 2003 р., та Міждержавна рада з антимонопольної політики (МРАП) країн - учасниць СНД, утворена 1993 р. Основними завданнями МРАП є: координація спільної діяльності сторін щодо створення правових засад з метою обмеження та припинення монополістичної діяльності, недобросовісної конкуренції на території країн СНД; сприяння сторонам в обміні нормативно-правовою, методичною та іншою інформацією в галузі антимонопольної політики і конкуренції; розгляд і вирішення спорів між суб'єктами господарювання; звернення в економічний суд СНД з поданнями та запитами про вирішення спорів. У 2001 р. створено Міжнародну мережу з питань конкуренції. Це єдина міжнародна організація, яка займається лише обговоренням питань розвитку конкуренції. Вона об'єднує на добровільних засадах конкурентні відомства розвинутих країн; тих, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Членом мережі може стати будь-яка держава. Її діяльність спрямована на поширення досвіду у сфері запровадження конкуренції, створення найсприятливіших умов для подальшого розвитку конкурентної політики країн-учасниць та міжнародного співробітництва. З 2002 р. Антимонопольний комітет України став членом цієї організації.

На національному рівні інституційне регулювання конкуренції здійснюють відповідні органи державної влади. Центральне місце в системі органів контролю у сфері економічної конкуренції займає Антимонопольний комітет України (АМКУ), створений у 1993 р. Правове становище Комітету визначає Закон України "Про Антимонопольний комітет України". Згідно з цим законом, АМКУ є державним органом зі спеціальним статусом, мета діяльності якого - забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності. Головними завданнями АМКУ визначено такі: здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; контроль за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та регулювання цін на товари, що виробляються суб'єктами природних монополій; сприяння розвитку добросовісної конкуренції. Територіальні відділення АМКУ функціонують у всіх регіонах держави. Органи Комітету, до яких входять адміністративні колегії, державні уповноважені, територіальні відділення, досліджують і розслідують справи про порушення конкурентного законодавства і після розгляду приймають обов'язкові для виконання рішення, зокрема про примусовий поділ монопольних утворень, припинення антиконкурентних дій, подають правоохоронним органам матеріали про порушення чинного законодавства за наявності ознак кримінальних проявів, накладають штрафи у

випадках, передбачених законодавством. Відповідно до прийнятого в січні 2004 р. Закону України "Про внесення змін до деяких законів України з питань захисту економічної конкуренції", повноваження АМКУ значно розширилися.

Отже, АМКУ є державним органом, який, з одного боку, здійснює політику у сфері обмеження монополізму та сприяє розвитку конкуренції, а з іншого - самостійно проводить розслідування та ухвалює рішення. Крім того, АМКУ виконує функцію контролю: стежить за дотриманням конкурентного законодавства у процесі приватизації державної власності; за процесами узгодження діяльності суб'єктів господарювання при здійсненні підприємницької діяльності; за дотриманням законодавства при прийнятті рішень органами державної влади, місцевого самоврядування; за дотриманням чинного законодавства в процесі економічної концентрації. Нині АМКУ ініціює в Україні створення конкурентно-патентного суду. Ця ініціатива зумовлена, по-перше, особливою природою законодавства у сфері захисту конкуренції; по-друге, у практиці АМКУ досить часто трапляються випадки, коли справи розглядаються різними судами за різними процедурами, що призводить до прийняття суперечливих рішень. До того ж, суди не завжди достатньо вивчають усі обставини правопорушень. Багато хто з практиків-юристів вважає доцільнішим створення у господарських судах спеціальних колегій. У процесах демонополізації та створення умов для конкуренції підприємств активну участь бере Фонд державного майна України, який враховує необхідність проведення політики захисту конкуренції при розробці державних програм приватизації, зміні організаційно-правових форм підприємств, здійсненні прав володіння частками майна підприємств тощо. Функціонування конкурентних відносин не можливе без належної підтримки українського підприємництва. Для здійснення державної політики щодо розвитку й підтримки підприємництва в Україні створено Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. Лише належна підтримка і розвиток підприємництва в Україні забезпечать умови для функціонування ефективного конкурентного середовища. У проведенні політики захисту конкуренції беруть участь й інші міністерства і відомства у відповідних секторах економіки. Кожне міністерство проводить заходи, необхідні для здійснення зазначених процесів у підпорядкованій галузі.

Велике значення для формування інституційного регулювання конкуренції мають професійні неурядові об'єднання (асоціації) підприємців у сфері захисту та розвитку конкуренції в Україні, які могли б створюватися за видами економічної діяльності. В Україні таких об'єднань нема. Згадане об'єднання, враховуючи специфіку цього виду діяльності, розробляло б програму розвитку конкурентного середовища, реалізовувало б етичні правила у конкурентній боротьбі, акцентувало б увагу на особливостях певного виду діяльності, ставило б завдання, що потребують негайного вирішення, проводило б заходи економічного та організаційного характеру, надавало б інформацію про використання вітчизняними підприємствами недобросовісних прийомів у веденні бізнесу. Координаційне об'єднання - дорадчий орган, який здійснюватиме незалежну оцінку того, що відбуватиметься у сфері

конкурентної політики. Воно б мало співпрацювати безпосередньо з Департаментом конкурентної політики, що входить до структури АМКУ. Впливає на розвиток конкурентних відносин в економіці України й система оподаткування. Завдяки зміні податкових ставок, наданню або скороченню податкових пільг держава має змогу регулювати економічну поведінку суб'єктів господарювання, стримуючи або стимулюючи її інтенсивність. Інструменти грошово-кредитної політики впливають на розвиток конкуренції в економіці країни. Національний банк України (НБУ) за допомогою інструментів регулює грошовий обіг та кредитування економіки, що спрямовані на забезпечення стабільності національної валюти, підвищення ефективності функціонування банківської системи, створення монетарних передумов для економічного зростання і підвищення рівня зайнятості населення. Це все формує умови для активізації розвитку конкуренції в економіці України. Реалізація конкурентної політики передбачає застосування комплексу заходів та інструментів зовнішньоторговельного регулювання. Вплив іноземної конкуренції на функціонування національних ринків може бути позитивним. Провідна роль у функціонуванні здорового конкурентного середовища належить державі, яка здатна своїми економіко-правовими інструментами створювати всі необхідні передумови для належного розвитку конкуренції у національній економіці та забезпечувати стійкі позиції як великим, так і середнім та малим вітчизняним підприємствам [3, с.227-245].

Література:

- 1._ Должанський І.З. Конкурентоспроможність підприємства: Навчальний посібник для вузів / І.З. Должанський, Т.О. Загорна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
- 2._ Райзберг Б.А., Лазовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 496 с.
- 3._ Ревчук С.К., Сива Т.В., Ревчук Л.С. Основи теорії економічної конкуренції: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2007. – 271 с.
- 4._ Шевченко Л.С. Конкурентное управление: Уч. Пособие. – Харьков: Эспада, 2004. – 520 с.
- 5._ Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия управления. – М.: ИНФРА-М. – 2004. – 312 с.
- 6._ Розпорядження Антимонопольного комітету України «Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку» від 5 березня 2002 р. № 49-р.
- 7._ Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-III//ВВР – 2001. - № 12 – С. 64.
- 8._ Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р. № 236/96 – ВВР – 1996. - № 36 – С. 164.
- 9._ Закон України «Про природні монополії».
10. Звіт Антимонопольного комітету України за 2007 рік.
11. www.amc.gov.ua.
12. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные

отношения, 1993. – 896 с.

13. Азоэв Г.Л., Челенков А.П. Конкурентные преимущества фирмы. – М.: 2000. – 459 с.

В работе рассмотрена сущность категории «конкуренция» и исследовано государственное регулирование относительно защиты экономической конкуренции.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентная политика, монопольное состояние, экономическая конкуренция, институциональная регуляция.

The essence of «competition» category is considered in this work and the governmental control of defence of economic competition is investigated here.

Keywords: competition, competition policy, monopolistic state, economic competition, institutional adjusting.